

הרב נתן שמעון בר-חיים
ראש בית המדרש, מכון לב

רבנן אינם זקוקים לשמירה – האמנם והכיצד?

בבא-בתרא ז: "רבי יהודה נשיאה רמא דשורא ארבנן. אמר ריש לקיש: רבנן לא צריכי נטירותא דכתיב "אספרם מחול ירבון". פי' רבי יהודה הנשיא הטיל מס שמירה על תלמידי-חכמים. ריש לקיש טען: רבנן אינם זקוקים לשמירה, והביא סימוכין מהפסוק "אספרם מחול ירבון".

יש לעיין: הרי אין סומכים על הנס ואילו הייתה זאת עיר שכולה תלמידי-חכמים וכי לא היו בונים חומה? וכי לא מצינו שיעקב מפחד שמא יגרום החטא [לעין חזו"א סימן ה' סק"ח שהקשה כן ויש לעיין בתירוצו]. וכן מצינו בשמואל שאמר: "איך אלך ושמע שאול והרגני" (שמואל א' טז, ב).

ואפשר:

א) דכמו שמצינו בדף ז: לפי קירוב בתים הן גובין, שהדרים בקירוב מקום לחומה משלמים יותר מסים מהגרים בריחוק מקום מהחומה. משמע, שבתשלום מסים ישנן העדפות. הציבור קובע כללים של העדפות, ולכן יש מקום לומר, שגם פטור רבנן הינה סברא במסים, שדבר שלא נגרם מעצם היותם תושבי המקום, אלא חיסרון מסוים בהם – בהיותם עמי ארצות הגורמים פורענות – אין תושבי העיר תלמידי-החכמים חייבים להשתתף בחיוב המסים הנובעים מפשיעותא של שכניהם. זהו גדר בתשלום מסים, שכך קובעים כללי חיוב מסים, ואין זאת סברא המקובלת בדיני ממונות כלליים. לפי' יש לבאר, שאמנם בעיר שכולה תלמידי-חכמים, היות ואין סומכים על הנס, גם תלמידי-חכמים חייבים בבניין החומה. לעומת זאת, בעיר שיש בה תלמידי-חכמים וגם אחרים, כללי המסים קובעים שאין לחייב אדם בתיקון פגם שנגרם בעטיו של חברו.

ב) כמו שמצינו בנימוקי-יוסף לגבי קירוב בתים, שכתב סברא, שמסים משלמים לפי מידת ההשתמשות וההנאה והקרוב לחומה משתמש בה

יותר, ולכן משלם יותר. כך גם כאן אפשר שאע"פ שאילו היו עיר של תלמידי-חכמים בלבד, היו בונים חומה, משום שהסיכוי הרחוק של פיקוח נפש מחייב השתדלותם. ואולם, כשיש שם עמי ארצות היחס בין ההשתמשות של תלמידי-החכמים בחומה לבין השימוש של עמי הארצות כה גדול וקיצוני, שאת תלמידי- החכמים אין מחייבים.

ג) באשר לעצם השאלה של "אין סומכים על הנס" נראה, דמה שצריך לעשות השתדלות הווי מעשה בעלמא. אין הכוונה שההשתדלות מועילה, כי אם מטרתה שלא להזיק את הקב"ה לעשות נס גלוי. וא"כ כשיש חומה שנעשתה עבור עמי ארצות, דאין צורך לקב"ה לעשות עבורם נס גלוי כיוון שאפשר לתלות שניצלו בזכות החומה של עמי הארצות אין עליהם חובה לטרוח מדין "אין סומכים על הנס".

שיטת הרמב"ם – מפאת חובת כבודם

כתב הרמב"ם פ"ו מהלכות תלמוד תורה ה"י: "תלמידי-חכמים אינם יוצאים בעצמם לעשות עם הקהל בבניין וחפירה של מדינה וכיוצא בהן, כדי שלא יתבזו בפני עמי הארץ. ואין גובין מהם לבניין החומה ותיקון השערים ושכר השומרים... ואין מחייבים אותן ליתן המס בין מס שהוא קצוב על בני העיר, בין מס שהוא קצוב על כל איש ואיש שנאמר: 'גם כי יתנו בגויים עתה אקבצם'".

חלק בזה על דברי המפרשים בנימוקי-יוסף דכתבו שאינם חייבים במס קצוב המוטל על כל איש ישראל. ונראה בבאור דעתו: מהקשר הדברים ברמב"ם, משמע דהבין דהלכה זאת קשורה בהלכות כבוד תלמיד- חכם.

הרמב"ם הסמיך זאת לדין שאינם יוצאים בעצמם לעשות עם הקהל בבניין וחפירה, שהיא ההלכה הקודמת. וההלכה הסמוכה אחריה – **וכן אם הייתה סחורה לתלמיד-חכם מניחים אותו למכור תחילה ואין מניחים אחד מבני השוק למכור עד שימכור הוא**. משמע, דהבין שהלכות פטור ממסים הינן מחיוב כבוד לתלמיד-חכם. לפ"ז מובן שאפילו מס המוטל עליו אנשי העיר משלמים עבורו.

ועדיין צ"ב היכן מצא כן בסוגין. ועוד צ"ב דמצינו ברמב"ם בפ"ו ה"ו מהלכות שכנים שכתב: "כל הדברים שצריכים לשמירת העיר לוקחים מכל אנשי העיר ואפילו מן היתומים חוץ מתלמידי-חכמים שאין

תלמידי-חכמים צריכים שמירה שהתורה משמרתן. הזכיר במפורש הטעם המוזכר בדף ז: משום שהתורה משמרתן בניגוד למה שכתב בהלכות תלמוד תורה ושם גם לא הזכיר עניין שהתורה משמרתן, אלא כאמור, הדגיש עניין הכבוד.

המעין בדברי הגמ' מבחין שהביאה ג' סיבות לפטור תלמידי-חכמים – תורה משמרתן – לגבי חומה. "אין פורענות באה אלא בשביל עמי ארצות" – דעת רבי. והטעם הג' בגמ' וציטטו הרמב"ם: "גם אם יתנו בגויים עתה אקבצם ויחלו מעט ממשא מלך ושרים". וכן הפסוק בעזרא ז: "מנדה בלו והלך לא שליט למירמא עליהם". שני פסוקים אלו מלמדים שתלמידי-חכמים יש לפטרם ממסים.

ויש לעיין לפי טעמו של רבי, ש"כל פורענות באה לעולם בגלל עמי ארצות". מדוע צריכים לפטור תלמידי-חכמים מדין 'תורתן משמרתן', נפטרם משום ש"הפורענות באה לעולם בגלל עמי ארצות" ואף אם תורה לא משמרת, זאת סיבה לפטור כמו שהיא סיבה לפטור ממסים.

ואפשר לומר:

(א) באמת רבי הוא יחיד בטענתו וכן גם משמע קצת מלשון הגמ' ח. : רבי **לטעמיה** דאמר רבי אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי ארצות, וכך כל הסוגיא מתבארת שלא כדברי רבי. והרמב"ם פסק ככל הסוגיא והלכך, באר שיש ב' סיבות לפטור תלמידי-חכמים – כבודם והעובדה שרבנן לא בעי נטירותא ושניהם אמת.

(ב) אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי ארצות, היא סיבה לפטור קודם שהגיעה הפורענות לעיר. לאחר שתקפו האויבים, מנלן שלא יתקפו גם את תלמידי-החכמים? על זה נאמר התורה משמרתן. ואפילו הפורענות בפנינו, ברור שתלמידי-חכמים לא ייפגעו, והלכך אינם צריכים שמירה.

ועדיין צ"ב לשם מה ב' הטעמים – הטעם משום כבוד תלמידי-חכמים, והטעם של "רבנן לא בעו נטירותא".

ואפשר בדעת הרמב"ם:

(א) רבנן לא בעי נטירותא אינה סיבה מספקת, כפי שטענו לעיל משום שאין סומכים על הנס, והם עצמם הרי חייבים לבנות חומה. אמנם, בהיותם חלק מעיר וכידוע רבנן צריכים פחות נטירותא מעמי ארצות, קיימת הלכה לכבדם בזה שעמי ארצות מכריזים, כביכול, אתם אינכם

צריכים נטירותא יחסית אלינו. ואין לך מעשה כבוד גדול יותר מהכרזה זאת המכירה בעדיפותם של תלמידי- החכמים.

ב) מדין כבוד תלמידי-חכמים ישנם גדרים בחיוב, כגון שאין להוציא יותר מחומש עבור מצנת עשה, וכן מסתמא, אין צורך להפסיד יותר מחומש רכושו עבור כבוד תלמידי-חכמים. לעומת זאת, פטור תלמידי-חכמים אינו מוגבל בסכום. ונ"מ, במקרה שחובת המסים בעקבות פטור תלמידי- החכמים יעלה על חומש לנכסיו.

החובה לפטרם מדין עוסקים במלאכת שמיים

כתב הרמ"א קס"ג ה': "תלמידי-חכמים פטורים ממסים הנה יש מקומות שנוהגים שחזן בית-הכנסת פטור ממסים ומנהג הגון הוא **וכן ראוי לנהוג**. לפי הסברא דלעיל, משום "כבוד" או משום "רבנן לא בעי נטירותא, שהתורה משמרתן" לא מובן כיצד נכלל בזה גם חזן.

ואפשר, שאין הכבוד רק משום שהם תלמידי-חכמים, כי אם משום שהם תורמים לעיר בלימודם. אלו תורמים לשמירת העיר בבניית חומה ואלו תורמים בלימוד התורה. ואפשר, שלא נאמרה הלכה זו רק במי שתורם בלימוד תורה, אלא גם מי שתורם תרומה אחרת לעיר כמו החזן. משום שעוסק בתרומה לעיר פטורים אותו מלשלם מסים שאף הם מצרכי העיר. ומקור מצינו לכך בסוגיא: בגמ' ח. מנדה בלו והלך כתב רש"י: דריווש ציווה את פחה עבר הנהר על אנשי כנסת הגדולה. הבין רש"י שמדובר בפטור תלמידי-חכמים (ועיין רש"י מה שכתב על דברי רש"י אלו). ואילו בתוס' ד"ה לא שליט למרמא עליהם מצינו: לפי שהיו עוסקים במלאכת שמיים בבניין בית המקדש. ה"נ אין להטיל מס על לומדי תורה. הבינו תוס' שהפטור ממס אינו נובע מדין רבנן לא בעי נטירותא, כי אם זהו פטור אחר. ונראה שנחלקו רש"י ותוס' בפטור דרגא – מסים. רש"י הבין שזאת גזירה ככל הגזירות, שתלמידי-חכמים אינם גורמים לה. הלכך פטורים ממנה, לפי תוס' זהו פטור מסוג אחר. ונראה בבאור דעתם, שאין זה משום כבוד כי אם סברא חדשה יש כאן: כל מי שתורם לעם ישראל ולציבור תרומה מיוחדת פטור מלהשתתף בעול מעמסת המסים של הציבור. כל העוסקים במלאכת שמיים נושאים בעול הציבור, ותורמים

לציבור בכך, הלכך המעמסה הכספית מוטלת על האחרים, שאינם נושאים במעמסה ציבורית כלשהי.

לפי"ז אף מובנת יותר שיטתו של הרמ"א שנהגו לפטור גם חזן, שאמנם אין זאת לגמרי מלאכת שמיים כתלמידי-חכמים, אך סוף סוף דומה הדבר למלאכת שמיים. היות והוא נושא באופן קבוע בעול הציבור וצרכיו של הציבור על כתפיו. וזהו טעם למנהג שהרחיב דינא דגמרא.

באילו תלמידי- חכמים מדובר?

כתב הרא"ש וכן פסק בשו"ע יו"ד רמ"ג ב: ודווקא תלמידי-חכמים שתורתם אומנותם, אבל אין תורתם אומנותם - חייבים. ומיהו אם יש לו מעט אומנות או מעט משא ומתן להתפרנס בו כדי חייו ולא להתעשר ובכל שעה שהוא פנוי מעסקיו חוזר על דברי תורה ולומד תדיר, נקרא תורתו אומנותו.

והוסיף הרמ"א: ואין חילוק בין שהוא תופס ישיבה או לא רק שהוא מוחזק לתלמיד-חכם בדורו שיודע לישא וליתן בתורה ומבין מדעתו ברוב מקומות התלמוד ופירושו בפסקי הגאונים ותורתו אומנותו.

וצ"ב מנין ולשם מה צריך ב' התנאים – תורתו אומנותו וגם מוחזק לתלמיד-חכם בדורו? והמעייין בסעיף ג' יראה שנוסף עוד תנאי: תלמיד-חכם המזלזל במצוות ואין בו יראת שמיים הרי הוא כריקן שבציבור. ציין הגאון כמקור דברי הגמ' בדף ח. שלמדה מהפסוק: "כל קדושינו בידך". הפטור נאמר על מי שנקרא קדוש. ואפשר להוסיף הגמ' בדף ז: מעשיהם של צדיקים ומה חול מגן על הים, מעשים של צדיקים שהם מרובים לא כל שכן. משמע דעסקינן בצדיקים.

ונראה דהביטוי "רבנן" המוזכר בגמ' כמתייחס למי דלא בעי נטירותא, פירושו תלמיד-חכם. תלמיד-חכם כהגדרתו בכל התורה [לעניין להפך בזכותו ולהתיר נדרים עיין פתחי-תשובה ע"ג] הוא היודע לישא וליתן ומבין מדעתו ברוב מקומות התלמוד. ויש להוסיף דאפשר דהמקור בדברי רש"י דכתב דדריוש פטר את אנשי כנסת הגדולה, משמע דווקא גדולים כמותם. אמנם בלשון תוס' דדייקו לכתוב בד"ה "לא שליט": ה"נ אין להטיל מס על לומדי תורה, משמע דעסקינן בכל לומדי תורה, ולא דווקא בגדולי הדור.

מה שציין הראש והשו"ע דווקא שתורתו אומנותו.

ציין הגאון בס"ק ו' מדברי הגמ' אלו תלמידי-חכמים שמכתתים רגליהם מעיר לעיר ללמד תורה. ובאשר לתוספת ומיהו אם יש לו מעט אומנות וכו', ציין הגאון בס"ק ז'. כמ"ש פ"ב דאבות כל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה. וציין גם הגמ' בברכות ת"ר ואספת דגנך, ראשונים שעשו תורתם קבע ומלאכם ארעי זו זו נתקיימה בידם. משמע דהבין דזאת הנהגה לכתחילה, שראוי שלא להתפרנס מתורה. ועיין רבנו גרשום דכתב רבנן לא צריכי נטירותא שהתורה ומעשים טובים שלהם משמרים אותם. אף הוא ציין שלא די בתורה, אלא יש צורך אף במעשים טובים.

גמ' ח. רבי פתח אוצרות בשני בצורת

אמר: ייכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה, בעלי גמרא, בעלי הלכה, בעלי אגדה, אבל עמי הארץ לא ייכנסו. רבי לטעמיה דאמר רבי אין פורענות באה לעולם אלא בשביל עמי הארץ.

והקשו האחרונים מדברי הרמב"ם בסופ"ח מהלכות מתנות עניים שכתב: שאם היו לפניו עניים הרבה ואין לו כדי לפרנס את כולן – כה"ג עם הארץ וממזר תלמיד-חכם, ממזר תלמיד-חכם קודם. וכל הגדול בחכמה קודם לחברו. וקשה מדברי הגמ', א"כ מדוע צריך רבי לתלות משום שפורענות באה בעבורם. ונראה שלרבי היה די מזון לכולם וכדמשמע באמת שפתח אוצרותיו לכולם אחרי המאורע עם רבי יונתן בן עמרם. ומה שלא חפץ לתת לעמי ארצות משום שתלה בהם הקלקלה והטעות ולא שייכי לדין העדפה בצדקה כלל ועיקר, ויתכן שחפץ לקנסם ולחנכם.